

تاریخ و تمدن اسلامی، سال چهاردهم، شماره بیست و هفتم، بهار و تابستان ۱۳۹۷، ص ۱۵۵-۱۷۶

مبلمان ایرانی در دوره اسلامی: از سلجوقیان تا زندیان^۱

سیده مطهره موسوی^۲

گروه معماری، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

حسنعلی پورمند^۳

دکتری تخصصی پژوهش هنر، دانشیار دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

لیلا کریمی فرد^۴

دکتری تخصصی شهرسازی، استادیار دانشکده هنر و معماری، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی،

تهران، ایران

چکیده

این مقاله پژوهشی پیرامون مبلمان ایرانی در دوره اسلامی از برآمدن سلجوقیان تا پایان زندیان و آغاز قاجاریان است. هدف پژوهش شناسایی و معرفی گونه‌های متفاوت مبلمان ایرانی، با تمرکز بر تخت و صندلی، و بیان دگرگونی‌های آن در این دوره است. پژوهش حاضر از لحاظ هدف پژوهشی توسعه‌ای و از لحاظ ماهیت کیفی و اکتشافی و شیوه گردآوری داده‌ها کتابخانه‌ای و میدانی است. نتیجه پژوهش نشان می‌دهد که اگرچه آثار برجای مانده از قرن پنجم هجری تا اوایل سده‌های سده‌های ساسانیان تا این زمان است، اما شیوه کهن به دلیل تحول در باورهای جامعه، چندان تداوم نیافته و شیوه جدیدی در مقایسه با دوره پیش از اسلام دنبال شده است. این هنر به‌رغم تغییرات ظاهری در طول این دوره، پیوسته روندی تکاملی داشته و متأثر از مفاهیم اسلامی و فتوحات بیگانگان، در شکل کالبدی و تزئینات، دارای مشترکاتی با دیگر هنرهای این دوره است.

کلیدواژه‌ها: مبلمان، تخت، صندلی، چهارپایه، هنر ایران اسلامی.

۱. تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۴/۲۳؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۵/۲۷ این مقاله برگرفته از رساله دکتری سیده مطهره موسوی تحت عنوان "شیوه تعامل مبلمان و معماری خانه‌ها و کاخ‌های سنتی ایران (با تأکید بر دوره قاجار و شهر تهران) است که به راهنمایی دکتر حسنعلی پورمند و مشاوره دکتر لیلا کریمی فرد در دانشکده هنر و معماری دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران جنوب انجام شده است.

۲. رایانامه: motaharehmousavi@yahoo.com

۳. رایانامه، مسؤول مکاتبات: Hapourmand@modares.ac.ir

۴. رایانامه: l_karimi@azad.ac.ir

مقدمه

طراحی مبلمان یکی از کهن‌ترین هنرهای ایرانیان است. پیشینه این هنر در ایران بر اساس کشفیات باستان‌شناسی به سده‌های قبل از میلاد می‌رسد.^۵ تداوم این هنر ایرانی را در سده‌های پیش و پس از اسلام می‌توان مشاهده نمود:

پیش از اسلام، بخش اعظمی از مبلمان ایرانی به شکل یا با نقش مایه‌های حیوانات اساطیری که ریشه در مذهب و باور مردم داشت، ساخته می‌شد. ایلامیان کهن با الهام از حیوانات اساطیری و مذهبی که در رأس آنها مار قرار داشت، مبلمان و تخت‌هایی به شکل این حیوانات و یا با استفاده از این نقش مایه‌ها خلق کردند. هخامنشیان از آرایه‌های حیوانی که در رأس آنها شیر که مهم‌ترین نقش مایه مذهبی و حکومتی در زمان هخامنشیان بود استفاده می‌کردند، به گونه‌ای که در پایه نمونه‌های بسیاری از مبلمان پارسیان پنجه شیر به کار گرفته شده است. در دوره اشکانیان به علت امتزاج هنر غرب با روح و تفکر ایرانی حضور حیوانات اساطیری در طراحی مبلمان کم‌رنگ شد؛ اما در زمان ساسانیان حیوانات اساطیری (در این زمان غالباً اسب) بار دیگر حضوری بارز یافتند و پایه‌های تخت‌های نیمکت‌گون ساسانیان را تشکیل دادند. در این دوره در کنار به‌کارگیری مبلمان به شکل یا با نقش مایه‌های حیوانات اساطیری در مراسم مذهبی و رسمی، مبلمان هندسی و ساده نیز در مهمانی‌ها و مراسم غیر رسمی به کار می‌رفته است.^۶

پس از اسلام، چون طبق تعالیم اسلام استفاده از تصویر و چهره موجودات ذی روح (انسان و حیوان) نهی شده است،^۷ لذا شکل‌ها و نقوش حیوانات اساطیری به‌ندرت در طراحی مبلمان به کار می‌رفت و به جای آن شکل‌ها و مضامین انتزاعی و ملهم از طبیعت به کار گرفته می‌شد. مبلمان هندسی و ساده ایرانیان باستان نیز پس از اسلام چندان تداوم

۵. اسفندیاری، ۶۴.

۶. موسوی، «مبلمان ایران باستان (تخت‌های ایران باستان)»، ۱۷۴.

۷. خرازی، ۵۵.

نیافت و ایرانیان مسلمان روش متفاوتی را در پیش گرفتند که آغازگر سبک جدیدی در مبلمان ایران بود و تا پایان سلسله زندیه تداوم یافت.

از مبلمان دوران اسلامی ایران از استقرار اسلام (سقوط ساسانیان) تا قرن پنجم هجری قمری (حکمرانی سلجوقیان) اسناد و شواهدی در دست نیست،^۸ اما از سده پنجم هجری قمری به بعد می‌توان نقوشی از مبلمان اسلامی ایرانی را بر روی ظروف، جلد‌های کتب، مینیاتورها، نقاشی‌ها، قالی‌ها، پارچه‌ها و چند نمونه برجای مانده از آنها در کاخ موزه‌ها مشاهده کرد. سنت به‌کارگیری نقش مایه‌های جانوران (فیگوراتیو) سبب شده است تا مبلمان ایرانی اسلامی علاوه بر نمونه‌های اصلی برجای مانده، به صورت نقوش تزیینی بر روی ظروف، جلد‌های کتب، مینیاتورها، نقاشی‌ها، قالی‌ها، پارچه‌ها و... نیز تجلی یابند. از این رو شاید بتوان چنین آثار هنری را هم‌چون دانشنامه‌ای تصویری از مبلمان ایران دانست. نگارندگان ضمن بررسی اسناد بر جا مانده از مبلمان ایران در دوره اسلامی (سلجوقیان تا زندیان)، سعی در معرفی گونه‌های متفاوت این هنر اسلامی ایرانی، تجزیه و تحلیل و بیان خصوصیات کالبدی و شکلی آنها دارند.

شناخت مبانی مبلمان ایرانی در دوره اسلامی

واژه مبلمان (معادل واژه انگلیسی: furniture و معادل واژه عربی: اثاثه) است که از زمان قاجار در میراث مکتوب، با آن روبه‌رو می‌شویم و از آن زمان به مرور در ذهن خانواده‌های ایرانی و هم‌چنین دست‌اندرکاران تولید و عرضه لوازم‌خانه، مانند صندلی، میز، نیمکت و غیره مصطلح شده است. مبلمان وام‌واژه‌ای از واژه فرانسوی meubles^۹ است که داخل

۸. پوپ، ۳۰۵۹.

۹. واژه فرانسوی "meubles" از واژه لاتین "mobilia" که به معنای «کالای متحرک» می‌باشد، منتج شده است (Solodow, 146).

زبان فارسی شده است^{۱۰} و در لغت‌نامه‌های فارسی به مجموعه ائانه مورد نیاز یک محل (اداره، خانه و غیره) اطلاق می‌شود.^{۱۱}

تا پیش از حدود سال ۱۲۰۰ هجری قمری (دوره قاجاریان) که سبک‌های اروپایی رفته رفته بر جنبه‌های زندگی ایرانیان سایه افکند، مردم عادی از اسباب و ائانه ساده‌ای که محدود به قالی، مخده و ... بود، استفاده می‌کردند. زیلو یا نمدی که روی زمین، کف سنگی یا آجری پهن می‌کردند و روی آن را با قالی می‌پوشاندند، بستری شامل یک یا چند تشک، همراه با بالش‌هایی برای نشستن یا خوابیدن روی آن، و میزها یا چهارپایه‌های کوتاهی برای گذاشتن شیشه‌ها و ظروف. اما اسباب و ائانه دربارهای ایرانی که در ادامه به آن خواهیم پرداخت، تنوع بیشتری داشت. گذشته از ثروت فرمانروایان که امکان تهیه مرغوب‌ترین اسباب را به آنها می‌داد، وظایف رسمی آنها مستلزم داشتن تخت، کرسی، میز و ... بود. درباریان، مقامات و بازرگانان نیز تا حد امکان در خانه‌هایشان از سبک‌های درباری تقلید می‌کردند.^{۱۲}

مبلمان ایرانی در سده پنجم و شش ه (سلجوقیان، ۴۲۹ - ۵۵۲ ه و خوارزمشاهیان ۴۹۱ - ۶۱۶ ه)

آثار برجای مانده از قرن پنجم بیانگر تداوم سبک‌های مبلمان ساسانیان تا این دوران‌اند. در دوره ساسانیان فرم غالب طراحی مبلمان خاندان شاهی به صورت تخت‌های نیمکت شکل کشیده بود که دارای پایه‌هایی به شکل حیوانات اساطیری یا پایه‌های خراطی شده و هندسی بودند (تصاویر ۱ و ۲).^{۱۳} در قرن پنجم بر روی دو ظرف تداوم مبلمان نیمکت شکل

۱۰. معین، ۸۵۶.

۱۱. عمید، ۹۱۴؛ معین، ۸۵۶.

۱۲. پوپ، ۳۰۵۱.

۱۳. موسوی، مبلمان ایران باستان (تخت‌های ایران باستان)، ۱۷۸.

ساسانیان را مشاهده می‌کنیم. بر روی یکی از این ظروف شکل تخت کشیده‌ای بر دوش حیوانات ناشناخته‌ای که نیمی کفتار و نیمی سگ‌اند، به تصویر کشیده شده است (تصویر ۳). بر روی ظرف دیگر تخت نیمکت شکل با پایه‌های خراطی شده هندسی مشابه تخت‌های هندسی ساسانیان دیده می‌شود (تصویر ۴).

اما شیوه ساسانیان بعدها تداوم نیافت و در سده شش و اوایل سده هفت هجری قمری تخت‌های منسوب به خاندان شاهی را به صورت صندلی با پشتی بلند و نشیمنگاهی که جهت چهار زانو نشستن پهن شده است و پایه‌هایی کوتاه دارد، مشاهده می‌کنیم. پشتی گاه دارای تازک/تاج گونه‌ای است و کناره‌ها به تیرک‌هایی با سر آرایه‌های اشک مانند ختم می‌شوند. پایه‌ها غالباً کوتاه، فاقد تزیین و به صورت تیرک‌هایی ساده‌اند.^{۱۴} این تخت‌ها احتمالاً جنسی از فلز یا چوب داشتند و در نمونه‌های مجلل‌تر از فلزات گرانبها استفاده می‌شده. آن‌چه در نگاه اول نظر هر بیننده را به خود جلب می‌کند کوتاهی اغراق‌آمیز این نوع از نشستگاه‌هاست که در سبک‌های رایج مبلمان ایرانی منحصر به فرد است. در مواردی هم که از سنت‌های ساختاری و تزیینی دوره‌های پیش بهره جسته‌اند، این کوتاهی نشستگاه به‌مثابه ویژگی این سبک هم‌چنان برجای مانده است؛ برای مثال در میان تخت‌های سلجوقی به تختی بر می‌خوریم که نشان از ادامه سنت‌های ساسانی در مبلمان دارد؛ سطح نشستگاه این تخت بر پشت سه شیر (کفتار یا سگ؟) قرار گرفته است^{۱۵} (به جدول ۱ رجوع شود).

۱۴. نمونه‌های بیشتری از این گونه تخت‌ها را می‌توان در کتاب سفال ایران تألیف لیلا رفیعی و کتاب پیشینه سفال و سفالگری در ایران تألیف محمد یوسف کیانی مشاهده کرد.

۱۵. ویژگی منحصر به فرد تخت‌های سلجوقی، نمایشی از حکومت حاکمانی صحراگرد و آمیختگی آنان با فرهنگ شهری (یکجانشینی) است. از این رو تأثیر متقابل شیوه زندگی سلجوقیان و آداب و رسوم درباری ایران در لزوم وجود تخت شاهی را می‌توان دلیل عمده شکل‌گیری تخت‌های سلجوقی، بدین سبک دانست (رحمان‌پور، ۷۴).

عسلی‌ها و چهارپایه‌های این دوره شش‌وجهی‌اند که بر روی پایه‌های کوتاه منتهی به کره‌های خراطی شده یا در نمونه‌ای بر روی نیم‌تنه شیر قرار دارند. وجوه این چهارپایه‌ها و عسلی‌ها با قاب‌های قوس‌دار، شبکه‌کاری، نقوش اسلیمی و تصاویر انسان، حیوانات و گیاهان مزین شده‌اند (تصاویر ۷ و ۸).

مبلمان ایران در سده هفت و هشت ه (ایلخانان، ۶۵۴-۷۵۰ ه)

پس از حمله مغولان و در حکمرانی ایلخانان دو نوع طرح در تخت‌های صاحب‌منصبان رواج یافت: نوع اول که تداوم طرح سده پیشین است به صورت صندلی رسمی با پشتی بلند و تزئینات خراطی یا نقوش اسلیمی (تصویر ۹)؛ نوع دوم که در دوره ایلخانی و تیموری به عنوان رایج‌ترین مسند صاحب‌منصبان به کار می‌رفت و متأثر از کشورهای دیگر نظیر چین است، نوعی صندلی است با نشیمنگاه فراخ و پهن، پشتی و قاب‌های کناری بلندی که تا شانه یا بالاتر از آن می‌رسد (تصویر ۱۰). بعضی نمونه‌ها فاقد قاب‌های کناری‌اند و در برخی دیگر، علاوه بر قاب‌های کناری که دور نشیمنگاه را دربر می‌گیرند، دو قاب اضافی دیده می‌شود که به موازات جلوی نشیمنگاه به صورت قاب‌هایی به بیرون باز می‌شوند (به جدول ۱ رجوع شود). تارک پشتی و قاب‌های کناری غالباً با سنتوری قوس‌دار و آرایه‌های گیاهی، سر آرایه‌هایی به شکل پرنده (نشان سلطنتی)، نقوش اسلیمی یا شبکه‌های پیچیده و پرکار مزین شده‌اند. در برخی نمونه‌های این گونه تخت‌ها، مسند بدون پایه مستقیماً بر روی زمین قرار گرفته است، اما غالباً با پایه‌هایی از زمین فاصله گرفته‌اند تا فرمانروا بر درباریان اشراف داشته باشد. پایه‌های بیشتر این تخت‌ها ساده و به صورت تیرک‌های چهارگوشه‌اند که غالباً پارچه‌ای آنها را پوشانده است. به دلیل ارتفاع مسند از زمین از یک یا دو پله یا زیرپایی جهت بر تخت نشستن استفاده می‌شد. زیرپایی‌ها معمولاً ساده و با نقوش مزین شده‌اند؛ اما زیر پایه‌هایی با تزئینات پیچیده‌تر از آرایه‌های گیاهی و پایه‌هایی به شکل گل واژگون نیز دیده می‌شود.

عسلی‌ها و چهارپایه‌هایی سفالی با پوشش لعاب از این دوره برجای مانده‌اند که یادآور چهارپایه‌ها و میزهای عسلی دوره سلجوقیان‌اند (تصویر ۱۲). چهارپایه منقوش در این تصویر به شکل مکعب با چهارپایه به شکل پنجره است و در هر وجه آن تصویر سه بانو (یکی نشسته در مرکز و دو نفر ایستاده در دو طرف) دیده می‌شود. با توجه به نقش روی چهارپایه و نیز نمونه‌های مشابه به نظر می‌رسد که از این نوع چهارپایه در حمام و توسط بانوان استفاده می‌شده است.

علاوه بر اینها عسلی‌هایی چهاروجهی نیز مشاهده می‌شود که گاه دارای پایه‌های ساده یا به شکل گل اسلیمی وارونه‌اند و بر رویه و بدنه آنها تزیینات حاشیه‌ای و اسلیمی به کار رفته (تصویر ۱۱).

مبلمان ایران در سده هشت و نهم ه (تیموریان، ۷۷۱-۹۱۱ ه)

رایج‌ترین تخت‌های این دوره اینهاست: نوع اول کمابیش تداوم طرح دوره ایلخانان است که بدون تغییر ادامه یافته: صندلی‌هایی با پشتی بلند و قاب‌های کناری که مانند نمونه‌های سده پیش با سنتوری قوس‌دار، آرایه‌های گیاهی، سر آرایه‌ها و نقوش اسلیمی مزین می‌شدند (تصویر ۱۳، ۱۴ و ۱۵). نوع دوم مسندی چهارگوش است که پیرامونش را نرده‌های کوتاه قاب‌بندی شده فرا گرفته‌اند و قاب‌ها با تزیینات مشبک هندسی و پرکار مزین شده‌اند (تصویر ۱۶). نوع سوم مسندی شش‌گوش است که با نرده‌های کوتاه احاطه شده و بر روی پایه‌ای به شکل گل وارونه قرار گرفته است (به جدول ۱ رجوع شود). نوع دوم و سوم در دوران صفوی تداوم یافت و مشخصه مبلمان صفویان است.

عسلی‌های این دوره چهارضلعی یا شش‌ضلعی‌اند که با تزییناتی پرکار همراه‌اند و گاه پایه‌هایی پنجره‌وار دارند. چهارپایه‌ها غالباً چهارضلعی و گاه دارای پایه‌هایی به شکل گل وارونه‌اند (تصویر ۱۸ و ۱۹).

مبلمان ایران در سده ده و یازده هـ (صفویان، ۹۰۷-۱۱۳۵ هـ)

توصیف سفیران و جهانگردان کشورهای دیگر حاکی از وجود مبلمان مجلل در دربارهای صفوی است، اما از این توصیفات چنین برمی آید که در میزان و تنوع اسباب و اثاثه مورد مصرف، سیری نزولی وجود داشته است.^{۱۶} به طور کلی تخت‌های صاحب‌منصبان را بر اساس نقوش قالی‌ها، پارچه‌ها، جلدهای کتب و مینیاتورهای دوره صفوی می‌توان به دو دسته تقسیم کرد. هر دو نوع در واقع تداوم تخت‌های چهار و شش گوش دوره تیموریانند که در این دوره اشکال متنوع‌تری می‌یابند.

۱. تخت‌های چهارگوش را در این دوره به دو شکل مشاهده می‌کنیم: الف. مسندهای چهارگوشی که پیرامونش را نرده‌های کوتاه قاب‌بندی شده فرا گرفته است؛ ب. مسندهای چهارگوشی که دارای پشتی بلند و قاب‌هایی به دور نشیمنگاه‌اند.

۲. تخت‌های شش گوش را به سه شکل مشاهده می‌کنیم: الف. مسندهای شش‌گوشی که نرده‌ها و یا قاب‌هایی در دو طرف دارند و پشتی آن قاب بسیار بزرگی دارای شکل‌های تجملی و با سر آرایه‌های چشم‌گیر است؛ ب. مسندهای شش‌گوشی که با نرده‌هایی کوتاه به دور نشیمنگاه احاطه شده است؛ ج. مسندهای شش‌گوشی که فاقد نرده و قاب‌های پشتی‌اند.

چهارپایه‌ها غالباً چهارگوش با پایه‌های پرکار و مزین به نقوش اسلیمی‌اند و چنان‌که در تصویر شماره ۲۴ می‌بینیم پایه‌ها و زانویی به هم پیوسته‌اند و ربع ترنج نوک تیزی را تشکیل داده‌اند، بر روی بدنه آنها نیز آرایه‌های گیاهی و اسلیمی مشاهده می‌شود. اما عسلی‌های این دوره غالباً شش‌گوش‌اند.

علاوه بر نمونه‌های به تصویر کشیده شده، چند نمونه از تخت‌های صفوی برجای مانده که از لحاظ شکل و ویژگی‌های کالبدی متفاوت با نقوش مصور در قالی‌ها، پارچه‌ها، جلدهای کتب و مینیاتورهای دوران صفوی‌اند که به جاست در این جا به آنها اشاره شود:

مبلمان ایرانی در دوره اسلامی: از سلجوقیان تا زندیان / ۱۶۳

نمونه اول تختی متعلق به سال ۱۶۰۴ میلادی (سده یازده هجری) است که اکنون در کاخ اوروژینایا^{۱۷} کرملین^{۱۸} در مسکو نگهداری می‌شود و هدیه شاه عباس به بوریس گودونوف^{۱۹}، تزار روسیه است. این تخت صندلی مطلا و مزین به سنگ‌های گران‌بهای نظیر فیروزه و دارای دسته‌های شیب‌دار و سنتوری قوس‌دار کوتاهی است. پوشینه ستبر جلو آن به شکل سپری چندپر و کوچک‌تر از ربع ترنج نوک‌تیزی است که در سطح متناظر قاب‌های کناری تکرار شده و نقوش مجاور طوری به هم می‌پیوندند که قوسی را به وجود می‌آورند.^{۲۰} نمونه دیگر صندلی چوبی فاقد دسته‌ای است متعلق به نیمه نخست سده یازدهم که برای تزار روسیه ساخته شده. ویژگی منحصر به فرد این تخت تزئینات آن است که با نقاشی‌های لاک‌ی صحنه‌هایی از عیش و طرب در باغ و قایق را به نمایش می‌نهد و در میان شبکه‌های فلزی آن نقش گل‌ها، چهارپایان و پرندگان به صورت برجسته و کنده‌کاری ایجاد شده است (تصویر ۲۷).

مبلمان ایران در سده دوازدهم هـ (افشاریان، ۱۱۴۸ - ۱۱۶۳ هـ و زندیان، ۱۱۲۹ - ۱۲۰۹ هـ)

هرج و مرج سیاسی و اقتصادی ناشی از سقوط صفویان به کاهش حمایت از هنرمندان و صنعتگران انجامید. با این حال از دوره افشاریان تختی باشکوه (تصویر ۲۸) بر جای مانده که هدیه نادر شاه افشار به سلطان عثمانی، محمود اول، است. این تخت که به طلا، سنگ‌های گران‌بها و میناکاری مزین شده دارای فرمی کشیده و نیمکت‌گون و یادآور تخت‌های ساسانی است و در فرم و تزئینات شباهتی بسیار به تخت طاووس نادری دارد.

17. Orozheinaya

18. Kremlin

19. Boris goudonov

تخت طاووس نادری (تصویر ۲۹) تخت سلطنتی مرصعی است که نادر شاه از هند به عنوان غنیمت جنگی با خود به ایران آورده و به دلیل وجود طرح دو طاووس پرگشوده در پشت آن به این نام شهرت یافته است. پره‌های زیبای این طاووس‌ها با جواهراتی چون یاقوت، زمرد، مروارید، یاقوت کبود و دیگر سنگ‌های گران‌بهای تزیین یافته است. این تخت که مزین به الماس گران‌بهای «کوه نور» بود،^{۲۱} برای شاه‌جهان، پادشاه گورکانی هند (حک. ۱۰۳۷-۱۰۶۸هـ)، ساخته شد. سازنده این تخت نفیس محمدسعید لاهیجی، معروف به سعیدای گیلانی، و بی‌بدل‌خان، خوشنویس و هنرمند ایرانی است که^{۲۲} شاه جهان در بارِ عام‌های خود در پایتختش دهلی بر آن جلوس می‌کرد.^{۲۳}

در تصاویر برجای مانده از دوره زندیان پادشاهان این خاندان (کریم‌خان زند، صادق‌خان زند و لطفعلی‌خان زند) را نشسته بر قالی و تکیه داده بر پشتی و مخده (بالش‌های بزرگ) می‌بینیم (تصاویر ۳۰ و ۳۱) و تنها اثر از مبلمان این دوره، تختی است که بر کاشی‌کاری‌های عمارت باغ نظر شیراز (موزه پارس کنونی) به تصویر کشیده شده (تصویر ۳۲). بر لچکی‌های دو ضلع شمال‌شرقی و جنوب‌غربی، در دو صحنه یکسان، مجلس به تخت نشستن حضرت سلیمان نقش شده: سلیمان بر روی یک تخت شش‌ضلعی شبیه آن‌چه در دوره تیموریان و خصوصاً صفویان شاهد آنیم، نشسته است. این تخت در انتهای خیابانی قرار دارد که از پشت تخت به مقابل قصر منتهی می‌شود. در قطعه دوم سلیمان بر روی فرش نشسته و در مقابل او فردی مشغول دادن گزارش است.^{۲۴}

۲۱. محفوظ در خانه جواهرات سلطنتی بریتانیا، واقع در برج لندن (Wikipedia - ویراستار).

۲۲. فضایی، ۵۰۸.

۲۳. راهنمای بازدید خزانه جواهرات ملی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.

۲۴. مقاله: ورجاوند، پرویز، «نگاهی به هنر کاشیکاری در دوران زندیه براساس ویژگی‌های کوشک کریمخان زند»، بناهای تاریخی ایران، ش ۱، ۱۳۵۷. (قابل دسترس در سایت <http://ammi.ir>).

تزینات

تزینات مبلمان ایران از نظر نوع و ویژگی، دارای مشترکاتی با دیگر هنرهای ایران در دوران اسلامی، نظیر معماری، تذهیب، نقاشی و ... است. در دوره صفوی حتی چهارپایه‌های حمام نیز با قاب‌های قوس‌دار تزین می‌شد. در سده‌های نخستین تزینات محدودتری در مبلمان‌های ایران به کار می‌رفت، اما در سده‌های بعدی تزینات بیشتر و چشمگیرتر شد. تزینات به کار رفته در مبلمان ایران دوره اسلامی اینهاست:

- شکل‌های گیاهی نمادین و ساده شده که طرح‌های اسلیمی نامیده می‌شود.
- نقوش انسان و حیوانات که به‌رغم نهي استفاده از آنها در اسلام، به ندرت در مبلمان این دوره مشاهده می‌شود.

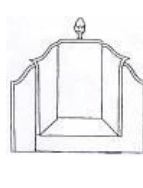

- قوس، مقرنس، شبکه‌کاری و طرح‌های هندسی، نظیر گره‌چینی.
- استفاده از طلا، سنگ‌های گرانبها و جواهرات؛ به نقل از روی گونثالت دکلاویخو^{۲۵}
پیشکار هانری سوم، شاه کاستیل، در وصف دربار تیمور چنین آمده است: در مقابل این صندوق میز طلایی کوچکی با حدود دو و جب ارتفاع قرار داشت که آن نیز با سنگ‌های زیبا و شمار بسیاری مروارید درشت زینت یافته بود. زمرد درشتی به رنگ سبز بسیار روشن روی میز را زینت می‌داد.^{۲۶} در توصیف تخت شاه عباس نیز چنین آمده است: این صندلی از ورق نقره‌ای بسیار ضخیمی مرصع به فیروزه و یاقوت، با شش الماس درشت پوشانده شده است که چون ستارگان می‌درخشند، پوشش این صندلی از پارچه سرخ گرانبهایی است که مروارید دوزی شده و چراغ‌های بسیاری در اطراف آن آویخته است.^{۲۷}

25. Ruy Gonzalez de Clavijo

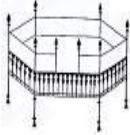

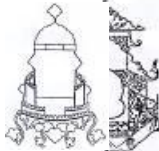
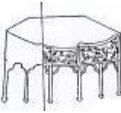
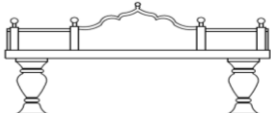
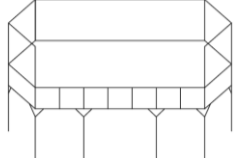
۲۶. پوپ، ۳۰۶۶.

۲۷. همان، ۳۰۷۲.

جدول ۱. گونه‌شناسی تخت‌های ایران از اسلام تا قاجار

دوره	شکل کالبدی مبلمان			توضیحات
سلجوقیان				پشتی بلند، نشیمنگاهی پهن، پایه‌ها کوتاه، تارک شکل دار
	نوع اول			
ایلخانان				صندلی رسمی با پشتی بلند
	نوع اول			
				نشیمنگاه فراخ و پهن، پشتی و قاب‌های کناری بلند.
				بالا به ترتیب از راست به چپ: تختی دارای قاب‌های کناری دور نشیمن و قاب‌های الحاقی به موازات نشیمنگاه، تخت فاقد پایه، تخت فاقد قاب‌های کناری با پشتی سه بخشی مجلل.
نوع دوم			پایین به ترتیب از راست به چپ: تخت با سر آرایه‌های پرنده، تخت با قاب‌های کناری، تخت‌هایی فاقد	

مبلمان ایرانی در دوره اسلامی: از سلجوقیان تا زندیان / ۱۶۷

<p>قاب‌های کناری با پشتی مزین</p>				
<p>نوع اول: نشیمنگاه فراخ و پهن، پشتی و قاب‌های کناری بلند نوع دوم: چهارگوش با نرده‌های کوتاه قاب‌بندی شده در پیرامون نوع سوم: شش‌گوش با نرده‌های کوتاه در پیرامون</p>				<p>تیموریان</p>
	<p>نوع سوم</p>	<p>نوع دوم</p>	<p>نوع اول</p>	
<p>نوع اول: شش‌گوش به ترتیب از راست به چپ: مسند فاقد نرده یا قاب، مسندهایی با نرده‌های کوتاه در پیرامون و پشتی چشمگیر نوع دوم: چهارگوش</p>				<p>صفویان</p>
	<p>نوع دوم</p>	<p>نوع اول</p>		
<p>تخت کشیده و نیمکت‌گون، مزین شده با طلا، سنگ‌های گران‌بها و میناکاری</p>				<p>افشاریان</p>
	<p>نوع اول</p>			
<p>شش‌گوش با نرده‌های کوتاه در پیرامون</p>				<p>زندیان</p>
	<p>نوع اول</p>			

نتیجه

اگرچه آثار برجای مانده از قرن پنجم هجری تا سده‌های ساسانی تا این زمان است، اما در پی رسوخ آموزه‌های اسلامی و تحول در باورهای جامعه، شیوه جدیدی که تأکید بر سادگی، بی‌پیرایگی و پرهیز از خلق صورت جانداران داشت، جایگزین نقوش حیوانات اساطیری و تزینات پیشین شد. حمله مغول و برپایی حکومت ایلخانی و ارتباطات سیاسی، اقتصادی و فرهنگی با چین به تغییراتی دیگر در این آثار انجامید، به‌ویژه تزینات اسلیمی و طراحی و ساخت مبلمان برای صاحب‌منصبان، در اشکال شش‌گوش و چهارگوش رواج و تکامل یافت.

کتابشناسی

- آدامووا، آ. ت، نگاره‌های ایرانی گنجینه ارمنی (سده پانزدهم تا نوزدهم میلادی)، ترجمه زهره فیضی، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات، ۱۳۸۵ ش.
- آلن، جیمز ویلسن، سفالگری اسلامی، ترجمه مهناز شایسته‌فر، موسسه مطالعات هنر اسلامی، تهران، ۱۳۸۳ ش.
- اسفندیاری، آرمیدخت، «پیشینه صندلی و گل نیلوفر آبی در مدارک باستان‌شناسی»، مجله باستان‌شناسی و تاریخ، سال ۱۱، شماره ۱ و ۲، ۱۳۷۷ ش.
- برند، باربارا، هنر اسلامی، ترجمه مهناز شایسته‌فر، تهران، موسسه مطالعات هنر اسلامی، ۱۳۸۳ ش.
- پوپ، آرتور، سیری در هنر ایران، تهران، شرکت انتشارات علمی فرهنگی، ۱۳۸۷ ش.
- دهخدا، علی‌اکبر، لغت‌نامه، تهران، دانشگاه تهران، موسسه انتشارات و چاپ روزبه، ۱۳۷۷ ش.
- رضایی، منصور، «معماری داخلی در زندگی ایرانیان باستان ۱»، فصلنامه هنر معماری، شماره ۱، ۱۳۸۵ ش.
- همو، «معماری داخلی در زندگی ایرانیان باستان ۲»، فصلنامه هنر معماری، شماره ۲، ۱۳۸۵ ش.
- رحمان‌پور، ناهید، «تأثیر فرهنگ قومی بر مبلمان سلجوقی»، مجله باغ نظر، شماره ۳۱، ۱۳۹۳ ش.
- رفیعی، لیلا، سفال ایران از دوران پیش از تاریخ تا عصر حاضر، تهران، یساولی، ۱۳۷۸ ش.

- سجادی، آیدا، تخت‌های ایلام از ۳۰۰۰ - ۶۴۰ قبل از میلاد، پایان‌نامه کارشناسی ارشد باستان‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی، مرکز تحصیلات تکمیلی میرداماد، ۱۳۸۱ ش.
- سودآور، ابوالعلاء، هنر دربارهای ایران، ترجمه ناهید محمد شمیرانی، تهران، کارنگ، ۱۳۸۰ ش.
- فضایلی، حبیب‌الله، اطلس خط، اصفهان، انتشارات مشعل اصفهان، ۱۳۶۲ ش.
- قاینی، فرزانه، موزه آبگینه و سفالینه‌های ایران، تهران، سازمان میراث فرهنگی کشور، ۱۳۸۳ ش.
- قدسی، لیدا، بررسی نقوش مهرهای دوره ساسانی و مقایسه با هنرهای آن دوران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد باستان‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی، ۱۳۷۶ ش.
- کیا، صادق، «تخت»، مجله هنر و مردم، دوره ۶، شماره ۶۴، ۱۳۴۶ ش.
- کیانی، محمدیوسف، پیشینه سفال و سفالگری در ایران، تهران، نسیم دانش، ۱۳۸۰ ش.
- گروبه، ارنست، سفال اسلامی، ترجمه فرناز حائری، تهران، نشر کارنگ، ۱۳۸۴ ش.
- گیرشمن، رومن، بیشاپور، ترجمه اصغر کریمی، تهران، سازمان میراث فرهنگی کشور، ۱۳۷۹ ش.
- همو، هنر ایران در دوران ماد و هخامنشی، ترجمه عیسی بهنام، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۷۱ ش.
- همو، هنر ایران در دوران پارت و ساسانی، ترجمه بهرام فره‌وشی، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۷۰ ش.
- عابدی، فاطمه، شکل و کاربرد تخت‌های هخامنشی از ۵۵۰ - ۳۳۰ ق.م، پایان‌نامه کارشناسی ارشد باستان‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی، ۱۳۸۲ ش.
- عمید، حمید، فرهنگ فارسی عمید، تهران، انتشارات امیر کبیر، ۱۳۵۸ ش.
- معین، محمد، فرهنگ فارسی معین یک جلدی، تهران، انتشارات فرهنگ نما با همکاری انتشارات کتاب آراد، ۱۳۸۶ ش.
- موسوی، سیده مطهره، «مبلمان ایران باستان (تخت‌های ایران باستان)»، فصل‌نامه معماری و ساختمان، شماره ۲۴، ۱۳۸۹ ش.
- همو، «بررسی اندیشه‌های تأثیرگذار در طراحی مبلمان با نقش مایه مار در ایران»، فصل‌نامه معماری و ساختمان، شماره ۲۵، ۱۳۸۹ ش.
- وارد، ریچل، فلزکاری اسلامی، ترجمه مهناز شایسته‌فر، تهران، موسسه مطالعات هنر اسلامی، ۱۳۸۴ ش.

۱۷۰ / تاریخ و تمدن اسلامی، سال چهاردهم، شماره بیست و هفتم، بهار و تابستان ۱۳۹۷

ورجاوند، پرویز، «نگاهی به هنر کاشیکاری در دوران زندیه براساس ویژگی‌های کوشک کریمخان زند»، بناهای تاریخی ایران، ش ۱، ۱۳۵۷ش.

Blakemore, Robbie G, *History of interior design & furniture: from ancient Egypt to nineteenth-century Europe*, Hoboken, J. Wiley & Sons, 2006.

Lucie-Smith, Edward, *Furniture: A Concise History*, London, Thames and Hudson, 2000.

Litchfield, Frederick, *Illustrated History of Furniture*, London, Arcturus Publishing, 2011.

Solodow, Joseph B, *Latin Alive: The Survival of Latin in English and the Romance Languages*, Cambridge University Press, 2010.

www.louvre.fr

www.parthia.com

www.britishmuseum.org

www.hermitagemuseum.org

تصاویر

تصویر ۱. بزم بهرام و سپینود، تخت نیمکت شکل هندسی با پایه خراطی شده.^{۲۸}

تصویر ۲. جام خسرو اول، شاه نشسته بر تختی نیمکت شکل با پایه‌هایی به شکل اسب بال‌دار.^{۲۹}

تصویر ۳. تخت کشیده بر دوش حیوانات ناشناخته بر ظرفی متعلق به قرن ۵ یا اوایل قرن ۶ ه.^{۳۰}

تصویر ۴. تخت نیمکت شکل با پایه خراطی شده هندسی بر ظرفی متعلق به قرن ۵ یا ۶ ه.^{۳۱}

۲۸. گیرشمن، بیشاپور، ۵۴.

۲۹. گیرشمن، هنر ایران در دوران پارت و ساسانی، ۳۰۴.

۳۰. پوپ، لوح ۶۰۳.

۳۱. پوپ، لوح ۱۳۵۳.

مبلمان ایرانی در دوره اسلامی: از سلجوقیان تا زندیان / ۱۷۱

تصویر ۵. شاهزاده چهار زانو نشسته بر تختی با سر آرایه‌های اشک مانند و پایه کوتاه، ظرفی متعلق به کاشان، اوایل قرن ۷ هـ.^{۳۲}

تصویر ۶. امیری نشسته بر تختی با تارک شکل داده شده و سر آرایه‌های اشک مانند با پایه کوتاه، ظرفی منسوب به کاشان، اواخر قرن ۶ یا اوایل قرن ۷ هـ.^{۳۳}

تصویر ۷. عسلی شش وجهی متعلق اوایل قرن ۷ هـ.^{۳۴}

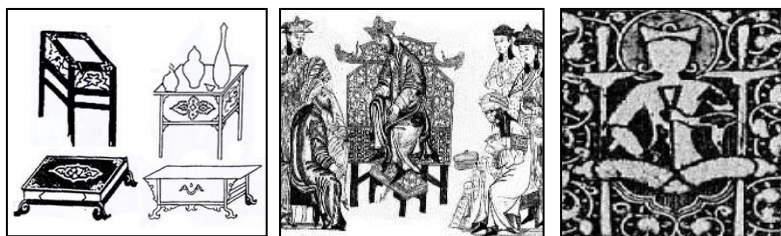
تصویر ۸. چهارپایه سفالی قالبی با لعاب تک رنگ آبی فیروزه‌ای متعلق سده ۶ هـ_دوره سلجوقیان_، در هر ضلع نمای یک طاق نما وجود دارد و شش پایه به شکل نیم تنه شیر بخش انتهایی آن را تزئین کرده است.^{۳۵}

32. www.persiancarpetguide.com

۳۳. رفیعی، ۲۲۹.

34. www.hermitagemuseum.org

۳۵. تصویر در طی تحقیق میدانی توسط نگارندگان گردآوری شده است.

- تصویر ۹. تخت نوع اول ایلخانی، بخشی از فلزکاری متعلق به سده ۷ یا ۸ هـ.^{۳۶}
- تصویر ۱۰. تخت نوع دوم ایلخانی فاقد قاب‌های کناری با پشتی پرکار مشبک قوس‌دار سه‌بخشی، سر آرایه‌های به شکل پرنده، پایه‌های ساده به صورت تیرک‌های چهارگوشه‌ای و زیر پای چهار وجهی، بخشی از جامع‌التواریخ.^{۳۷}
- تصویر ۱۱. پایین سمت راست، زیرپایی با تزئینات پیچیده‌تر آرایه‌های گیاهی و پایه‌هایی به شکل گل وارونه اسلیمی، سه تصویر دیگر تصاویر عسلی‌های متعلق به سده هشتم بر گرفته از مینیاتورها.^{۳۸}

- تصویر ۱۲. چهارپایه سفالی قالبی با لعاب تکرنگ آبی فیروزه‌ای متعلق به دوره ایلخانی.^{۳۹}

۳۶. وارد، ۷۸.

۳۷. پوپ، لوح ۸۲۷.

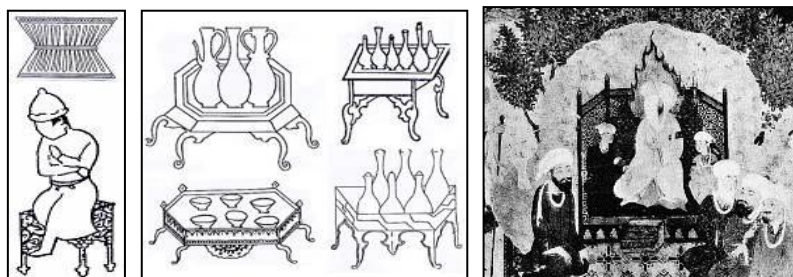
۳۸. پوپ، لوح ۳۰۶۷.

۳۹. تصویر در طی تحقیق میدانی توسط نگارندگان گردآوری شده است.

مبلمان ایرانی در دوره اسلامی: از سلجوقیان تا زندیان / ۱۷۳

- تصویر ۱۳. تخت نوع اول تیموری با سر آرایه‌های پرنده و فاقد قاب‌های کناری، بخشی از شاهنامه.^{۴۰}
 تصویر ۱۴. تخت نوع اول تیموری با پایه بلند و سر آرایه‌های گیاهی، بخشی از شاهنامه بایستق.^{۴۱}
 تصویر ۱۵. تخت نوع اول تیموری با پایه بلند و پشتی سه بخشی، بخشی از مثنوی خواجوی کرمانی.^{۴۲}
 تصویر ۱۶. تخت نوع دوم تیموری به همراه عسلی شش وجهی با پایه‌های شبه پنجه‌ور.^{۴۳}

- تصویر ۱۷. تخت نوع اول تیموری با قاب‌های مشبک.^{۴۴}
 تصویر ۱۸. میزهای عسلی با پایه‌های شبه پنجه‌وار از مینیاتورهای سده نهم ه.^{۴۵}
 تصویر ۱۹. در بالای تصویر کرسی میان‌باریک به شکل ساعت شنی که از نمونه‌های نادر در اثاث‌های ایران

۴۰. سودآور، ۷۰.

۴۱. پوپ، لوح ۸۷۴

۴۲. یرند، ۱۴۳.

۴۳. سودآور، ۷۰.

۴۴. پوپ، لوح ۸۵۲.

۴۵. همان، لوح ۳۰۶۹.

۱۷۴ / تاریخ و تمدن اسلامی، سال چهاردهم، شماره بیست و هفتم، بهار و تابستان ۱۳۹۷

است و از مینیاتوری متعلق به سده نهم اقتباس شده است، در پایین چهارپایه‌ای مزین با نقوش اسلیمی از مینیاتور سده نهم ه.^{۴۶}

تصویر ۲۰. مسند چهارگوش با پشتی بلند و نرده به دور نشیمنگاه، سوزن‌دوزی با ابریشم بر پارچه نخی.^{۴۷}

تصویر ۲۱. مسند چهارگوش با نرده‌هایی کوتاه به دور نشیمن، خمسه نظامی.^{۴۸}

تصویر ۲۲. مسندهای شش‌گوش فاقد نرده و قاب پشتی، بخشی از جلد کتاب.^{۴۹}

تصویر ۲۳. تخت هدیه شاه عباس به تزار روسیه بوریس گودونوف.^{۵۰}

تصویر ۲۴. چهارپایه‌ای از مینیاتوری متعلق به دوران صفوی.^{۵۱}

۴۶. همان، ۳۰۶۷.

۴۷. همان، لوح ۱۰۹۹.

۴۸. همان، لوح ۸۹۳.

۴۹. همان، لوح ۹۷۱.

50. www.textplay.net

51. www.britishmuseum.org

مبلمان ایرانی در دوره اسلامی: از سلجوقیان تا زندیان / ۱۷۵

تصویر ۲۵. مسند شش گوش با نرده‌های کوتاه به دور نشیمنگاه.^{۵۲}

تصویر ۲۶. مسند شش گوش با قاب‌هایی در دو طرف و پشتی مجلل.^{۵۳}

تصویر ۲۷. تزیینات صندلی چوبی ساخته شده برای تزار روسیه با تزیینات نقاشی لاک.^{۵۴}

تصویر ۲۸. تخت هدیه نادر شاه به سلطان عثمانی.^{۵۵}

تصویر ۲۹. تخت طاووس نادری.^{۵۶}

۵۲. پوپ، لوح ۹۰۰.

۵۳. سودآور، ۱۱۸.

۵۴. پوپ، لوح ۱۴۷۷.

55. www.mrtexpose.com

56. www.commonswikimedia.org

تصویر ۳۰. کریم خان زند در میان خانواده و درباریان، به جای تخت بر روی قالی نشسته و به مخده تکیه داده است.^{۵۷}

تصویر ۳۱. لطفعلی خان زند، به جای تخت بر روی قالی نشسته و به مخده تکیه داده است.^{۵۸}

تصویر ۳۲. مجلس به تخت نشستن حضرت سلیمان، کاشی کاری عمارت باغ نظر شیراز.^{۵۹}

57. www.britishlibrary.typepad.co.uk/asian-and-african

58. <https://fa.wikipedia.org>

۵۹. تصاویر در طی تحقیق میدانی توسط نگارندگان گردآوری شده است.